

G.V.HÜSEYNOVA*e-mail: gunhuseynova1994@gmail.com***Gəncə Dövlət Universiteti**
(Gəncə şəh., Heydər Əliyev pr., 429)**DƏRSDƏ TƏLİM MODELİNİN QURULMASI PROBLEMİ İLƏ BAĞLI
MÜLAHİZƏLƏR***Açar sözlər: dərs, təlim modeli, təlimin problemləri, mülahizə, ümumiləşdirmə**Ключевые слова: урок, модель обучения, проблемы обучения, заключения, обобщение**Key words: lesson, model of education, problems of teaching, thinks.*

Məlum olduğu kimi, mövcud pedaqoji ədəbiyyatda dərslərin quruluşu, dərslərin tipləri və s. ətrafında mübahisələr gedir. Məsələn, akademik M.M. Mehdizadə deyir ki, “dərslərin quruluşunu onun mərhələləri deyil, komponentləri - didaktik vəzifəsi, tədris materiallarının məzmunu, metodik priyomların sistemi təşkil edir. Məsələnin belə qoyuluşu elmi praktik mənasını itirməyə də, bu, dərslərin mərhələli quruluşundan imtina etməyə heç bir əsas vermir, həm də dərslərin komponentləri olan təlimnin məzmunu da, metodları da əməli şəkildə məhz onun (dərslərin) həmin mərhələlərində yerinə yetirilir” (3, s.19). Bu fikrini əsas götürərək akademik M.M. Mehdizadə özü dərslərin quruluşunu belə şərh edir: “Dərslərin quruluşu dedikdə biz, onun strukturasını, ardıcılığını, mərhələləri arasındakı nisbəti və həmin mərhələlərin bir-birini şərtləndirməsini başa düşürük” (3, s.19).

Bizim qənaətimizə görə, iqtibas gətirilən tərifi həm məntiqi, həm də dolğunluq cəhətdən müəyyən təshihə ehtiyacı vardır. Belə ki, əvvəla, “quruluş” və “struktura” eyni anlayış olduğundan “dərslərin quruluşu dedikdə biz onun strukturasını... başa düşürük” (sadələşdirsək, “quruluş dedikdə quruluş başa düşürük”) cümləsi oxucuya bir şey vermir, mənanı açmır; yəni məntiq dili ilə desək, tərifi dövr edir. Halbuki, tərifi dövr etməməlidir. Odur ki, cümlə “dərslərin quruluşu, yaxud strukturası dedikdə...” şəklində başlanmalı idi.

İkincisi, bizcə, dərslərin quruluşu (strukturası) “onun mərhələləri arasındakı nisbəti”, yaxud “mərhələlərin bir-birini şərtləndirməsini” yox, bir-biri ilə əlaqəli olan ardıcıl mərhələlərin cəmini əhatə edir. Çünki mərhələlər dərslərin tərkib hissələridir və bunların arasında nisbət, şərtləndirmə az, yaxud çox, yaxşı, yaxud pis ola bilər və bundan asılı olaraq dərslərin keyfiyyəti, nəticəsi yaxşı və ya pis olar, lakin dərslər dərslərində qalar; ancaq mərhələlərin - tərkib hissələrinin özləri və onların arasında əlaqə olmasa, dərslər də olmaz. Demək, dərslərin quruluşunun bütövlüyü, mövcudluğu üçün həlledici şərt - nisbət və şərtləndirmə deyil, bir-birilə sıx əlaqədar olan ardıcıl mərhələlərin tərkib hissələrinin cəmidir. Nəhayət, komponentsiz dərslər olmur. Müəyyən komponentlər (məsələn, dərslərin məzmunu, məqsədi, vəzifəsi, üsulları və s.) dərslərin məğzini, başlıca mahiyyətini təşkil etdiyindən, quruluşa da həlledici təsir göstərir. Odur ki, bütün bu əsas cəhətlər (yəni mərhələlərin tərkibi, ardıcılığı əlaqəsi və s. komponentlər) dərslərin quruluşuna verilən tərifi hökmən öz əksini tapmalıdır. Yuxarıdakı tərifi isə bunlar yoxdur.

Akademik M.M.Mehdizadə - 1989-cu, ildə Respublika elmi-praktik konfransında etdiyi məruzədə dərslərin quruluşu haqqında danışarkən demişdir ki, bu (dərslərin quruluşu) onun tipi ilə, məzmunu ilə, bir də əsas didaktik məqsədi ilə müəyyən edilir və hər dərslər tipinin quruluşunda aparıcı element (ünsür), yaxud mərhələ əsas didaktik məqsədin həll olunduğu ünsür, yaxud mərhələdir” (4, s.8). Bu fikirlərlə əlaqədar iki qeydi nəzərə çatdırmaq yerinə düşərdi:

1. Vaxtı ilə dərslərin təsnifatında didaktik vəzifəni əsas götürən müəllif burada didaktik məqsədi ön plana çəkir (bu daha düzgündür). 2. Təəssüf ki, yenə də didaktik məqsəd – yeganə məqsəd kimi götürülür, tərbiyələndirici və inkişafetdirici məqsədlərlənsə heç adı da çəkilmir”

Akademik M.İ.Maxmutovun monoqrafiyasında “Ümumiyyətlə struktura nədir?” sualı qoyulsa da, müəllif özü bu məfhumu konkret bir tərif vermir. O həmin, sual haqqında, N.İ.Kondakovun (5) və V.V.Bıkovun (11) kitablarından sitat gətirir, Bıkovun verdiyi tərifin dərslərin quruluşuna yaxın olduğunu qeyd edir (1, s.181). Həmin tərif isə belədir: “struktura dedikdə, obyektin fəaliyyət göstərdiyi prosesdə meydana çıxan tərkibin ünsürləri arasında qarşılıqlı təsirlərin müxtəlif variantları başa düşülür” (12, s.4). Bu tərifin ardınca M.İ.Maxmutov yazır ki, dərslərdə ardıcılıqla həll olunan didaktik vəzifələrdən və onların həlli üsulları, priyomları və vasitələri sistemindən ibarət olduğu üçün bu tərif dərslərin quruluşuna şamil etmək olar (1, s.181).

Müəllifin bu sözlərindən aydın olur ki, o, dərslərin quruluşu üçün mərhələlərin tərkibini, bu mərhələlərin arasındakı ardıcılığını və əlaqəni deyil, yuxarıda M.M. Mehdiyevdən gətirilmiş iqtibasda deyildiyi kimi, dərslərin didaktik vəzifəsini və dərslərdə tətbiq edilən “üsulların, priyomların, vasitələrin sistemini” əsas götürür. Bizcə, əvvəla, priyomlar üsulların tərkibində tətbiq edildiyi üçün bu cümlədə onları (yəni üsulları və priyomları) yanaşı, həmçinin cümlə üzvü kimi işlətməyə ehtiyac yoxdur. Digər tərəfdən, dərslərin quruluşundan danışarkən onun mərhələlərini nəzərə almamaq olmaz. Odu ki, biz bu baxımdan Maxmutova irad tutmaqda haqlıyıq.

N.A. Sorokinin “Didaktika” kitabında qeyd edilir ki, “dərslərin quruluşu anlayışına - dərslərin tərkib hissələrinin nisbəti, ardıcılığı və qarşılıqlı əlaqəsi daxildir” (6, s.177).

Y.Y. Qolanta görə, dərslərin strukturası – “onun hissələrinin möhkəm, ciddi sistemidir” (7, s.16). Bu təriflər əsasən düzgün olsa da, oxucuda məsələnin mahiyyəti haqqında geniş təsəvvür doğurmur, çünki çox qısamdır. Həmin sözləri almancadan rus dilinə tərcümə olunmuş “Didaktika” kitabındakı tərif haqqında da demək olar. Həmin tərif belədir: “Dərslərin strukturasını onun ayrı-ayrı hissələrinin daxili əlaqəsi və ardıcılığı təşkil edir” (8, s.311).

Dərslərin quruluşu haqqında nisbətən aydın təsəvvür V.A.Onişşukun kitabında verilmişdir: “Dərslərin strukturası anlayışına üç əlamət daxildir: tərkib (dərslərs hansı element, yaxud mərhələlərdən ibarətdir), ardıcılıq (bu elementlər məşğələdə hansı ardıcılıqla verilir) və əlaqə (onlar öz aralarında necə əlaqələnir)” (9, s.52).

Ancaq bu tərifdə də natamamlıq var. Belə ki, dərslərin əsas komponentlərinə burada da toxunulmur. Halbuki, Kazansev haqlı yazdığı kimi, dərslərin komponentləri “birlikdə götürülməklə hər bir dərslərin tipi (və deməli, quruluşu da) müəyyənləşdirilir” (10, s.111).

Başqa kitab və dərslərdə də dərslərin quruluşuna dair verilən məlumat yuxarıda qeyd olunan təriflər səpgisindədir.

Fikrimizcə, həmin təriflərdəki əsas çatışmazlıq məsələyə birtərəfli yanaşmaqda özünü göstərir: bəziləri dərslərin quruluşuna aid tərifləri onun mərhələləri ilə, başqaları dərslərin didaktik vəzifəsi, üsul və vasitələri kimi komponentləri ilə məhdudlaşdırırlar. Əslində isə dərslərdə bunların hamısı olur, özü də kompleks halda olur. Buna görə də dərslərin quruluşuna həm onun mərhələlərinin cəmi, həm bu mərhələlər arasındakı ardıcılıq və əlaqə, həm dərslərin mərhələlərində həll olunan konkret məqsəd və vəzifələr, həm istifadə edilən üsul və vasitələrin sistemi, həm də şagirdlərin yaş xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması daxildir. Bizcə, dərslərin quruluşuna verilən tərifdə bütün bu əlamətlərin hamısı öz ifadəsini tapmalıdır. Əks halda, tərif natamam olar.

Dərslərin quruluşunun müəyyənləşdirilməsinə gəldikdə bu, nisbətən mürəkkəb məsələdir. Müəllimin dərsləri təşkil edib aparmasında əldə etdiyi nailiyyətlər xeyli dərəcədə məhz onun metodiki cəhətdən düzgün müəyyənləşdirilməsindən asılıdır. Hamıya məlumdur ki, dərslərin quruluşu, dərslərin tipinə, onun məzmununa və əsas didaktik məqsədinə uyğun müəyyən edilir. Dərslərin quruluşu anlayışına “üç əlamət”: tərkib (dərslərs hansı elementlərdən, yaxud mərhələlərdən təşkil olunur), ardıcılıq (bu elementlər hansı ardıcılıqla məşğələlərə daxil edilir), əlaqə (öz aralarında onlar bir-birilə necə əlaqələnir) daxil edilməsi fikri ilə də razılaşmaq olmaz. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, hər bir dərslərin tipinin quruluşunda aparıcı element, yaxud mərhələ əsas didaktik məqsədin həll edildiyi mərhələdir. Hər bir dərslərin tipinin quruluşunda

təkrar olunan mərhələlər də vardır. Bəzi müəllimlər dərsi yeni materialın izahından başlayır, verilən yeni biliklərin möhkəmləndirilməsini əvvəlki dərs üzrə tapşırıqların yoxlanılması ilə əlaqələndirirlər. Təcrübədə sübut edilmişdir ki, əvvəlcədən alınmış biliklərin aşkara çıxarılması və təkmilləşdirilməsi yeni materialın fəal surətdə mənimsənilməsi və möhkəmləndirilməsi ilə birləşdiriləndə mürəkkəb dərsin səmərəsi əhəmiyyətli dərəcədə artır.

Ədəbiyyat

1. Махмутов М.И. Организация проблемного обучения в школе, М., 2007.
2. Kazımov N.M. Məktəb pedaqogikası. Bakı, OKA Ofset, 2009.
3. Mehdiyev M.M. Dərsə verilən müasir tələblər, Bakı, 1984..
4. Мехтизаде М.М. Пути усовершенствования урока, Баку, 1989..
5. Кондаков Н.И. Логический словарь. М., 2016.
6. Сорокин Н.А. Дидактика. М., 2014.
7. Голант Я.Я. Организация учебных работ в советской школе. Л., 2007.
8. Didaktika (Alman dilindən ruscaya tərcümə). М., 2009.
9. Онищук В.А. Типы, структура и методика урока в школе. Киев, 1996.
10. Казанцев И.Н. Урок в советской школе. М., 2006.
11. Sadıqov F.B. Pedaqogika. Dərs vəsaiti. Bakı, Adiloğlu, 2016.
12. Быков В.В. Методы науки. М., Просвещение, 2014.

Г.В.Гусейнова

Рассуждения в связи с проблемой создания на уроке модели обучения

Резюме

В статье исследованы уроки с точки зрения современных требований и обобщены отношения к общей модели обучения. Далее дана общая модель урока и приведены научно-педагогические доводы, и показаны образцы постановок нескольких уроков. В статье также приведена ясность требованиям современного урока. Данная статья необходима для ученых-исследователей, учителей практики, студентов.

G.V.Huseynova

Thinks on problem of construction of education models at lesson

Summary

In article lessons are analyses on the basis of modern education, researched the common model of teaching and investigated from the scientific-pedagogical point of view and lighted some lessons models. In article researched the modern characteristics for contemporary lesson. Article would be useful for practice-teachers, scientific researchers and students.

Rəyçi: ped.e.d., prof. Ş.T.Tağıyev

Redaksiyaya daxil olub: 15.05.2022